

It is concluded that it is possible to overcome the negative side of digitalization only through the systematic formation of information culture at the public level. The information culture of an individual is essential in the sense that it is able to protect his(her) in the information space, but it does not solve the problem at the global level.

The dual role of information culture in the aspect of legal awareness is noted: on the one hand, information culture is one of the external manifestations of legal awareness (on a par with, for example, legal culture); and on the other, it is an indicator of its high level.

It is found out that the development of artificial intelligence is another challenge of digital society for civilized communication in the information environment. It is obvious that achieving information culture for AI is an unattainable task, since it is associated with the consciousness of a person, his psychological qualities that artificial intelligence lacks. Therefore, it is important to develop algorithms for at least ethical behavior of artificial intelligence.

Keywords: *information culture, information security, information society, digital society, information inequality, information human rights, legal culture, legal awareness.*

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.2.5

Мозговая Наталья Анатоліївна,
здобувачка ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН

Метою наукової статті є аналіз інституту соціального підприємництва як комплексного соціально-економічного феномену.

Виявлено, що конституційне право людини на заняття підприємницькою діяльністю з урахуванням суспільного розвитку цілком здатне трансформуватися у право на здійснення соціального підприємництва як новітнє право четвертого покоління.

Зроблено висновок, що з доктринального погляду соціальне підприємництво є комплексним інтерсистемним інститутом, який на сучасному етапі має подвійну соціально-економічну природу. Це знаходить вираз навіть у складності наукового розмежування груп соціальних та економічних прав і свобод людини, які науковцями нерідко розглядаються у нерозривному взаємозв'язку.

Зазначається, що як інститут права соціальне підприємництво наразі ще не сформоване, оскільки законодавство України не містить спеціальних норм, які б регулювали порядок здійснення такої діяльності.

Роль соціального підприємництва у підвищенні потенціалу громадянського суспільства у науковій роботі визначається за кількома напрямками: 1) активізація підприємницької ініціативи, тобто економіко-правової активності на індивідуальному рівні; 2) групування економічних інтересів та об'єднання громадян для їх досягнення; 3) глобальне підвищення рівня правової культури населення, розвиток рухів для захисту своїх економічних та соціальних прав; 4) вирішення економіко-соціальних проблем на мікро-, мезо- та макрорівні.

Акцентується на тому, що без наявності розвиненого громадянського суспільства соціальне підприємництво виконує другорядну роль, а його значення нівелюється суто економічними за своєю природою процесами.

Соціальні, економічні та правові наслідки слід розглядати як відносно самостійні наслідки концепції соціального підприємництва. Але вони виявляють глибокий ступінь взаємо-

проникнення. Так, без підвищення економічного потенціалу держави неможливим вбачається будь-який наступний розвиток внаслідок базисності економіки для всіх інших суспільних інститутів. Забезпечення належного рівня соціальної відповідальності бізнесу, зі свого боку, створює передумови для формування повноцінної соціальної держави.

Ключові слова: підприємництво, соціальне підприємництво, господарська діяльність, господарські відносини, сфера господарювання, правовідношення, права людини, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної російської агресії Україна стикнулася з величезною кількістю проблем різного характеру: соціального, економічного, психологічного, організаційного тощо. Значна кількість цих проблем обумовлюють та(чи) підсилюють одна одну, мають комплексний характер, трансформуються під впливом соціальних умов, отже, для їх вирішення назрів пошук нових засобів, в ідеалі таких, які також мають міждисциплінарний характер. У цьому контексті слід звернути увагу на інститут соціального підприємництва, який недостатньо розвинений в Україні, проте за розумного застосування здатний вплинути на широкий спектр проблематики. Це обумовлюється якраз подвійною природою соціального підприємництва, його знаходженням на межі між багатьма феноменами соціальної, економічної та юридичної підсистем суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками соціальне підприємництво все більше привертає науковий інтерес. Його розглядали, зокрема, О. Вінник, А. Гель, Д. Гладкій, Н. Голич, Ю. Гоцуляк, С. Іщук, В. Кифяк, Л. Малиш, С. Махно, Т. Михайліна, Д. Мироненко, О. Панухник, Я. Федотова та багато інших науковців. Проте, на наш погляд, потенціал соціального підприємництва як інтердисциплінарного інституту, який може здійснити суттєвий позитивний вплив на різні сфери функціонування соціуму, висвітлено недостатньо.

Метою наукової статті є аналіз інституту соціального підприємництва як комплексного соціально-економічного феномену.

Основний текст. Економічні права людини є вельми широкою категорією, яка тяжіє до все більшого розширення внаслідок розвитку правової та економічної доктрини, а також закономірного розвитку економічних відносин. Економічні права і свободи визначаються як можливості людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ. Вони мають надзвичайне значення в житті людини, адже саме вони повинні гарантувати економічну свободу людини, її розвиток як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості. Водночас саме здійснення цих прав дає змогу характеризувати державу як соціальну, тобто таку, яка забезпечує достатньо високий рівень життя для своїх громадян. До системи економічних прав Конституція України відносить: а) право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);

б) право на підприємницьку діяльність (ст. 42); в) право на працю (ст. 43); г) право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); д) право на відпочинок (ст. 45) [1, с. 168–168; 2; 3, с. 34]. Отже, як можна побачити, по-перше, право на підприємницьку діяльність закріплене на вищому нормативному рівні у державі, тобто є конституційним правом кожної особи. По-друге, економічні права є доволі розгалуженою системою, в якій вони пов'язані одне з одним, а також з іншими видами прав людини і громадянина.

З деякими іншими видами прав економічні права людини пов'язані настільки значною мірою, що окремі науковці навіть повністю їх не розмежовують, розглядаючи комплексно. Так, Ю. М. Тодика визначає економічні, соціальні і культурні права як можливості, що пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю у сфері культури та духовного життя. Відповідно до його думки, всі ці права і свободи є тісно взаємопов'язаними [4, с. 150–151; 3, с. 35]. Хоча наявність культурних прав в одному ряду з економічними та соціальними видається дещо сумнівною, проте такий перелік доводить дуже міцні взаємозв'язки між цими групами можливостей людини і громадянина.

Отже, підтримується теза про те, що «основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні є похідними значною мірою від економічних, оскільки від реалізації економічних прав залежить реалізація основних соціальних прав та свобод людини і громадянина» [5, с. 50]. Однак варто конкретизувати, що така взаємозалежність аж ніяк не є специфікою України, і буде універсальною щодо всіх без винятку держав, суспільств та правових систем світу. Усі соціальні явища (зокрема й соціальні права людини) цілком природньо витікають з економічних і останніми забезпечуються.

Роль права на заняття підприємницькою діяльністю зростає в умовах воєнного стану в Україні, тому що відновлення економіки у поствоєнний період, а також ресоціалізація величезної кількості осіб, постраждалих від воєнних дій, вимагає активізації економічних зусиль. А якщо паралельно з цим буде можливість вирішити локальні проблеми громад, то таку діяльність складно переоцінити. Тож через комплексність економічного розвитку з вирішенням соціальних проблем на місцях можна вийти на інститут соціального підприємництва, який покликаний об'єднати ці два важливі аспекти соціального буття.

Величезна соціальна значущість соціального підприємництва полягає у тому, що «на відміну від традиційного бізнесу, який працює заради досягнення прибутку, соціальне підприємництво виконує соціальні функції і працює там, де держава працювати не може (через дефіцит фінансування), а бізнес не хоче (через низьку рентабельність). Перевагою соціального підприємництва є те, що цей підхід дозволяє вирішувати існуючі соціальні проблеми без втручання з бо-

ку держави» [6, с. 26]. Хоча держава може не втручатися у певну сферу не лише через брак фінансування, а також через те, що державні інституції достатньою мірою не ознайомлені із ситуацією на місцях, через недосконалість механізмів втручання держави на локальному рівні, наявність корупції тощо.

Складно не погодитися з тим, що соціальне підприємство – це комплексна категорія, яка характеризує місію та напрям діяльності підприємства, з одного боку, та характер бізнес-процесів – з іншого. Воно найповніше відповідає постулатам сталої економіки та принципам соціальної відповідальності. Соціальне підприємництво є своєрідною революцією бізнесу, наслідком генезису господарської діяльності, новітнім підходом до функціонування не лише прибуткових, а й неприбуткових організацій [7, с. 276].

На думку О. Панухник, Я. Федотової та Н. Голич, феномен підприємництва виступає невід’ємним атрибутом ринкового господарювання. Ще донедавна науковці стверджували, що неможливо поєднати ідейний та практичний напрям в економічному просторі. Однак досвід розвинутих країн світу свідчить, що підприємництво характерне для всіх сфер діяльності, тобто воно поширюється й на види, зорієнтовані на досягнення соціальних цілей [8, с. 296]. Тобто конституційне право людини на заняття підприємницькою діяльністю з урахуванням суспільного розвитку цілком здатне трансформуватися у право на здійснення соціального підприємництва як новітнє право четвертого покоління.

Поліаспектна роль соціального підприємництва яскраво відображається також у тому, що незалежно від того, яку місію та мету конкретними підприємцями закладено в основу його реалізації, крім розв’язання соціальних проблем громади, це одночасно сприяє й економічному зростанню цієї території [9, с. 40]. Отже, подвійна цінність соціального підприємництва є наочною та не підлягає сумніву.

У цьому контексті не зайвим буде окреслення ролі соціального підприємництва не лише для економічних відносин, а й для інших соціальних інститутів, зокрема для соціально-правового інституту громадянського суспільства. С. Ішук розглядає свободу підприємницької діяльності як економічну основу громадянського суспільства у сфері реалізації економічних інтересів особи, що базуються на поєднанні феномену свободи особистості та економічної незалежності держави. Межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій діяльності є значно ширшими за обсяг суб’єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки у цьому разі законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати повною мірою сферу реалізації економічної свободи. Реалізація індивідуальної свободи через механізм ринкового устрою з погляду потреб громадянського суспільства має на меті формування середнього класу як основи подальшого розвитку громадянського суспільства [10, с. 15; 11, с. 37]. Тож роль

соціального підприємництва у підвищенні потенціалу громадянського суспільства можна визначити за кількома напрямками:

- 1) активізація підприємницької ініціативи, тобто економіко-правової активності на індивідуальному рівні;
- 2) групування економічних інтересів та об'єднання громадян для їхнього досягнення;
- 3) глобальне підвищення рівня правової культури населення, розвиток рухів для захисту своїх економічних та соціальних прав;
- 4) вирішення економіко-соціальних проблем на мікро-, мезо- та макрорівні.

Соціальні, економічні та правові наслідки слід розглядати як відносно самостійні наслідки концепції розвитку соціального підприємництва. Але, повертаючись до попередніх тез, вони виявляють глибокий ступінь взаємопроникнення. Так, без підвищення економічного потенціалу держави неможливим вбачається будь-який наступний розвиток внаслідок базисності економіки для всіх інших суспільних інститутів. Утім забезпечення належного рівня соціальної відповідальності бізнесу, зі свого боку, створює передумови для формування повноцінної соціальної держави, яка в Україні, на жаль, поки що тільки декларується.

Соціальне спрямування бізнесу передбачає не лише його орієнтацію на отримання прибутку від реалізації вироблених ним товарів, виконаних робіт, наданих послуг, а й урахування суспільних потреб, включно з відповідальністю за свої дії – не стільки юридичною, скільки соціальною (перед суспільством), що береться добровільно і так само добровільно реалізується [12; 13, с. 75]. З цього випливає величезне значення соціального підприємництва для формування розвиненого громадянського суспільства та соціальної держави.

Т. Міхайліна, Ю. Гоцуляк, А. Гель дуже влучно констатували поліаспектну роль соціального підприємництва в аспектах, що були визначені вище, а саме:

- 1) як інструменту підвищення підприємницької активності;
- 2) як інституту громадянського суспільства та засобу самоорганізації осіб для вирішення нагальних соціальних проблем;
- 3) як основи для побудови соціальної держави [14, с. 254].

З цього випливає, що без наявності розвиненого громадянського суспільства соціальне підприємництво також приречене на другорядну роль та нівелювання його значення суто економічними за своєю природою процесами.

Зважаючи на це, соціальне підприємництво може стати рушійною силою розвитку громадянського суспільства, оскільки воно відіграє неабияку роль в об'єднанні громадян для спільного вирішення соціально-економічних проблем громади. До того ж важливо звернути увагу на те, що соціальне підприємництво може надати ще більшої незалежності громадським інституціям, тому що покликане забезпечувати базові потреби людини. А якщо громадянське суспіль-

ство здатне генерувати для себе матеріальні блага, воно стає більш самостійним та менш залежним від волі держави та його органів.

Висновки. Отже, слід констатувати, що з доктринального погляду соціальне підприємництво є комплексним інтерсистемним інститутом, який на сучасному етапі має подвійну соціально-економічну природу. Це знаходить вираз навіть у складності наукового розмежування груп соціальних та економічних прав і свобод людини, які науковцями нерідко розглядаються у нерозривному взаємозв'язку.

Зазначається, що як інститут права соціальне підприємництво наразі ще не сформоване, оскільки законодавство України не містить спеціальних норм, які б регулювали порядок здійснення такої діяльності.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. Київ: Правова Єдність, 2008. 350 с.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
3. Олійник А. Ю. Конституційні економічні права і свободи особи у сфері новітніх технологій. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 33–38.
4. Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
5. Гончаренко О. М. Розвиток економічних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 242 с.
6. Березяк І. І. Дискусійні питання теорії соціального підприємництва в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка»*. 2015. Вип. 28. С. 24–27.
7. Кифяк В. І., Малиш Л. Б. Соціальне підприємництво: проблеми та перспективи. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 5. С. 275–280.
8. Панухник О., Федотова Я., Голич Н. Особливості розвитку соціального підприємництва на місцевому рівні. *Socio-Economic Problems and the State*. 2021. № 2. Вип. 25. С. 296–304.
9. Мироненко Д. Ю., Махно С. В., Гладкій Д. В. Розвиток соціального підприємництва як інструмент активізації ділового середовища сільськогосподарських регіонів України. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. Вип. 64. С. 37–48.
10. Ішук С. І. Окремі конституційно-правові засади функціонування громадянського суспільства в Україні: свобода підприємницької діяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 1(3). С. 11–17.
11. Олійник А. Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у процесі надання послуг. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Ч. 2. С. 35–41.
12. Соціальна відповідальність бізнесу. URL: https://stud.com.ua/19282/etika_ta_estetika/sotsialna_vidprovidalnist_biznesu
13. Вінник О. Правове забезпечення соціального спрямування електронного бізнесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 75–82.
14. Міхайліна Т., Гоцуляк Ю., Гель А. Роль соціального підприємництва у побудові соціальної держави. *Вісник УжНУ. Серія Право*. 2022. № 71. С. 252–256.

References

1. Kolodii, A. M., Oliinyk, A. Yu. (2008). Prava, svobody i oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini. Kyiv: Pravova Iednist.
2. Konstytutsia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30. St. 141.
3. Oliinyk, A. Yu. (2017). Konstytutsiini ekonomichni prava i svobody u cferi novitnikh tekhnolohii. *Pravo i suspilstvo*, (2), 33–38.
4. Konstytutsiine pravo Ukrainy (2002) / Yu. M. Todyka, V. S. Zhuravskiy (red.). Kyiv: Vydavnychi dim «In Yure».
5. Honcharenko, O. M. (2006). Rozvytok ekonomichnykh prav liudyny i hromadianyna v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv.
6. Berezniak, I. I. (2015). Dyskusiini pytannia teorii sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya», seria «Ekonomika»*, (28), 24–27.
7. Kyfiak, V. I., Malys, L. B. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo: problemy i perspektyvy. *BiznesInform*, (5), 275–280.
8. Panukhnyk, O., Fedotova, Ya., Holych, N. (2021). Osoblyvosti rozvytku sotsialnogo pidpriemnytstva na mistsevomu rivni. *Socio-Economic Problems and the State*, 2(25), 296–304.
9. Myronenko, D. Yu., Makhno, S. V., Hladkii, D. V. (2018). Rozvytok sotsialnogo pidpriemnytstva iak instrument aktyvizatsii dilovoho seredovyszha silskohospodarskikh rehioniv Ukrainu. *Zbirnyk naukovykh prats CHDTU. Seria: Ekonomichni nauky*, (64), 37–48.
10. Ishuk, S. I. (2018). Okremi konstytutsiino-pravovi zasady funktsionuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: svoboda pidpriemnytsskoi dialnosti. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 1(3), 11–17.
11. Oliinyk, A. Yu. (2020). Realizatsia konstytutsiinoi svobody osoby na pidpriemnytssku dialnist protsesi nadannia posluh. *Pravo i suspilstvo*, 6(2), 35–41.
12. Sotsialna vidpovidalnist biznesu. URL: https://stud.com.ua/19282/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovidalnist_biznesu
13. Vinnyk, O. (2019). Pravove zabezpechennia sotsialnogo spriamuvannia elektronnoho biznesu. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo*, 11, 75–82.
14. Mikhailina, T., Hotsuliak, Yu., Hel, A. (2022). Rol sotsialnogo pidpriemnytstva u pobudovi sotsialnoi derzhavy. *Visnyk UzhNU. Seria Pravo*, (71), 252–256.

Natalia Mozgovaia. Social entrepreneurship as a complex interdisciplinary phenomenon

The purpose of the scientific article is to analyze the institute of social entrepreneurship as a complex socio-economic phenomenon.

It is revealed that the constitutional right of a person to engage in entrepreneurial activity, taking into account social development, is quite capable of being transformed into the right to carry out social entrepreneurship, as the newest right of the fourth generation.

It is concluded that from a doctrinal point of view, social entrepreneurship is a complex intersystem institution, which at the present stage has a dual socio-economic nature. This is reflected even in the complexity of the scientific differentiation of groups of social and economic human rights and freedoms, which scientists often consider in an indissoluble relationship.

It is noted that as an institution of law, social entrepreneurship has not yet been formed, since the legislation of Ukraine does not contain special norms that would regulate the procedure for carrying out such activities.

The role of social entrepreneurship in increasing the potential of civil society in scientific work is determined in several areas: 1) activation of entrepreneurial initiative, that is, economic

and legal activity at the individual level; 2) grouping of economic interests and uniting citizens to achieve them; 3) global increase in the level of legal culture of the population, the development of movements to protect their economic and social rights; 4) solving economic and social problems at the micro, meso and macro levels.

Attention is focused on the fact that without the presence of a developed civil society, social entrepreneurship plays a secondary role, and its importance is offset by purely economic processes in nature.

Social, economic and legal consequences should be considered as relatively independent consequences of the concept of social entrepreneurship. But they show a deep degree of interpenetration. Thus, without increasing the economic potential of the state, any subsequent development is considered impossible, due to the basis of the economy for all other public institutions. Ensuring the proper level of social responsibility of business, in turn, creates prerequisites for the formation of a full-fledged social state.

Keywords: entrepreneurship, social entrepreneurship, economic activity, economic relations, economic sphere, legal relations, human rights, civil society.

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.2.6

Попов Володимир Юрійович,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Попов Денис Романович,

магістр права

ФІЛОСОФІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ: УКРАЇНСЬКІ ВАРІАЦІЇ

У статті досліджені філософсько-релігійні підвалини історичних форм української держави: України-Русі, Гетьманщини, УНР-Гетьманату та сучасної України. Наголошується, що кожна з них мала певне ідеологічно-релігійне підґрунтя, яке забезпечувало їх легітимність та певну соціально-правову модель державного устрою. Водночас стверджується, що саме філософські доктрини та споріднені їм релігійно-ідеологічні конструкти забезпечують формування політичної ідентичності як основи будь-якої державності.

Ключові слова: держава, державність, філософія, політична ідентичність, легітимність, національна ідея.

Постановка проблеми. Тісний взаємозв'язок філософських доктрин із певними формами державності простежується в історії людства, починаючи з античних часів. Полісна система державного устрою, з одного боку, тим соціальним підґрунтям, на якому виростає класична давньогрецька філософія, з іншого, – саме ця філософія обумовлює форми державного буття античності, формує модель ідеальної держави-поліса. Філософія відігравала значну роль і у формуванні сучасних західних держав. Революції XVIII сторіччя у Сполучених Штатах та Франції, які сформували засади сучасної правової, демократичної